

**O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA HUQUQIY SAVODXONLIKNI
YUKSALTIRISH**

Nabiyeva Shohinabonu Izzatillo qizi ¹

¹ *Buxoro davlat pedagogika instituti, ijtimoiy fanlar kafedrasi magistranti.*

E-mail: nabiyevashaxina@gmail.com

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 31.01.2025

Revised: 01.02.2025

Accepted: 02.02.2025

KALIT SO'ZLAR:

o'rta ta'lim, huquqiy ta'lim, o'quv dasturlari, interaktiv ta'lim, muallimlar malakasi, huquqiy ong, ijtimoiy loyihalar, huquqiy bilimlar, ta'lim tizimi.

Mazkur maqolada o'rta ta'lim muassasalarida huquqiy savodxonlikni oshirish masalalari ko'rib chiqilgan. O'quvchilarning huquqiy bilimlarini kengaytirish, ularning huquqlarini va majburiyatlarini anglashiga yordam berish, shuningdek, adolat, tenglik va fuqarolik mas'uliyatini shakllantirishda ta'lim tizimining roli yoritilgan. Huquqiy ta'limni o'quv dasturlariga kiritish, interaktiv ta'lim usullarini qo'llash, muallimlarning malakasini oshirish va ijtimoiy loyihalar orqali huquqiy ongni shakllantirish kabi yo'nalishlar taqdim etilgan. Maqola o'rta ta'limda huquqiy savodxonlikni oshirishda uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llarini ham muhokama qilmoqda.

KIRISH. O'rta ta'lim muassasalarida huquqiy savodxonlikni oshirish zamon talabiga mos ravishda muhim ahamiyatga ega. Har bir jamiyatning rivojlanishi, ijtimoiy barqarorligi va demokratik institutlarning samarali ishlashi uchun fuqarolarni huquqiy bilimlar bilan ta'minlash zarur. Yosh avlodni huquqiy savodxon qilish nafaqat ularning huquqlari va majburiyatlarini tushunishga yordam beradi, balki ularda adolat, tenglik va huquqni himoya qilishga oid ongni shakllantiradi. Bu maqolada, o'rta ta'lim muassasalarida huquqiy savodxonlikni oshirishga doir bir qator asosiy masalalar va ularni hal qilish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Huquqiy savodxonlik, shaxsning o'z huquq va majburiyatlarini bilish va ularga rioya qilish qobiliyatidir. Bu, fuqarolarning o'z hayotlari va faoliyatlarida huquqiy normalarni to'g'ri qo'llash, huquqlarini himoya qilish va o'zaro adolatni ta'minlash uchun zarurdir. Shuningdek, huquqiy savodxonlik, jamiyatdagi har bir fuqaroning qonun oldida tengligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi [1].

O'rta ta'lim davri yoshlarning shaxsiyati shakllanayotgan, ijtimoiy va huquqiy pozitsiyalari aniq bo'lishi kerak bo'lgan bir davrdir. Bu davrda o'quvchilar huquqiy savodxonlikka oid bilimlarni o'zlashtirishi, o'z huquqlarini anglashlari va buni amalda qo'llay olishlari zarur. Shuning uchun o'rta ta'lim tizimida huquqiy savodxonlikni oshirish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

O'rta ta'lim tizimida huquqiy savodxonlikni oshirish uchun, huquqiy ta'limni o'quv dasturlariga kiritish zarur. Bu, o'quvchilarga o'z huquqlarini va majburiyatlarini tushunishga yordam beradi. Maktablarda huquqiy ta'lim darslari, jamiyat va qonunlar haqidagi bilimlarni targ'ib etish uchun alohida soha sifatida qaralishi kerak. Shu bilan birga, huquqiy ta'limning mavzulari keng bo'lib, fuqarolik, jinoyat, mehnat va oilaviy huquqni ham o'z ichiga olishi kerak.

O'quvchilarning huquqiy savodxonligini oshirishda interaktiv ta'lim usullaridan foydalanish samarali bo'lishi mumkin. Talabalar bilan huquqiy vaziyatlarni muhokama qilish, huquqiy darsliklarda real hayotdan misollar keltirish, rolli o'yinlar va simulyatsiyalarni o'tkazish o'quvchilarga huquqiy tushunchalarni amalda qo'llashga yordam beradi. Bu usullar, nazariy bilimlarni praktika bilan bog'lash imkoniyatini yaratadi [2].

Huquqiy savodxonlikni oshirish uchun muallimlar o'zlari ham tegishli huquqiy bilimlarga ega bo'lishlari kerak. Shu sababli, muallimlarni huquqiy ta'lim bo'yicha malakasini oshirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Ular o'quvchilarga huquqiy bilimlarni to'g'ri yetkazib berish uchun kerakli metodikani egallashlari lozim [3].

O'quvchilarda huquqiy ongni shakllantirish orqali ularni nafaqat o'z huquqlari bilan, balki fuqarolik majburiyatlari va jamiyatga bo'lgan mas'uliyat bilan tanishtirish zarur. Bu, o'quvchilarda adolat, tenglik va qonun oldida tenglik prinsiplarini shakllantiradi. Masalan, maktabda, o'quvchilarga inson huquqlari, demokratiya, adolat va tenglikni tushuntirish kerak. Maktablarda ijtimoiy loyihalar va tashabbuslar orqali huquqiy savodxonlikni oshirishni tashkil etish juda muhimdir. O'quvchilarni huquqiy mavzularda jamoaviy ishlar olib borishga jalb qilish, seminarlar, davra suhbatlari, huquqiy klublar tashkil etish orqali huquqiy ta'limni amaliyot bilan boyitish mumkin [3,4].

Ba'zan, o'rta ta'lim muassasalaridagi o'quvchilar ijtimoiy muhitdan kelib chiqadigan salbiy omillarga duch kelishadi. Bu muhitda huquqiy ta'limga nisbatan qiziqish kam, va bu o'quvchilarning huquqiy ongini shakllantirishda qiyinchiliklarga olib keladi. O'rta ta'lim muassasalarida huquqiy savodxonlikni oshirish, jamiyatning kelajagi uchun juda muhim ahamiyatga ega. Yosh avlodni huquqiy bilimlar bilan ta'minlash, nafaqat ularning huquq va majburiyatlarini to'g'ri anglashiga yordam beradi, balki ijtimoiy barqarorlik va adolatni ta'minlashga ham xizmat qiladi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun ta'lim dasturlarini yangilash, muallimlarning malakasini oshirish va interaktiv ta'lim usullarini qo'llash zarur. Shuningdek, huquqiy ongni shakllantirishda maktablarning faol ishtiroki va ijtimoiy tashabbuslarni amalga oshirish katta rol o'ynaydi.

Adabiyotlarni tahlili. O'rta ta'lim muassasalarida huquqiy savodxonlikni oshirish bo'yicha so'nggi yillarda turli olimlar tomonidan qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlar huquqiy ta'limning zaruriyigi, metodik yondashuvlar, va ta'lim tizimida huquqiy bilimlarni o'rganishning samaradorligi haqida muhim xulosalar va tavsiyalarni keltirgan. Quyida bir nechta taniqli ilmiy ishlanmalarga tahlil qilinadi. M. X. Karimov o'zining "O'rta ta'lim tizimida huquqiy ta'lim" nomli ishida, o'rta ta'lim muassasalarida huquqiy ta'limning ahamiyatini ta'kidlagan. Uning tadqiqotiga ko'ra, huquqiy ta'lim jamiyatdagi adolatni ta'minlash, fuqarolarni huquqiy ong va savodxonlikka o'rgatish uchun juda muhimdir. M. Karimov huquqiy ta'limni o'quv dasturlariga kiritish, interaktiv metodlardan foydalanish, va o'qituvchilarning malakasini oshirish zarurligini ta'kidlaydi. Tadqiqotda, huquqiy ta'limning turli usullari, jumladan, seminarlar, o'quv simulyatsiyalari va huquqiy rolli o'yinlar orqali o'quvchilarda huquqiy ongni shakllantirishga oid tavsiyalar berilgan. Bularning barchasi o'quvchilarda huquqiy bilimlarni rivojlantirish uchun samarali metodlar sifatida ko'rib chiqiladi [5].

Sh. T. Sharipov o'zining 2019 yildagi "Yoshlarni huquqiy savodxonlikka o'rgatish metodikasi" nomli ishida, o'quvchilarda huquqiy ongni rivojlantirish uchun samarali metodlarni ko'rib chiqadi. Tadqiqotda ta'lim jarayonida o'quvchilarga huquqiy bilimlarni o'rgatishning an'anaviy usullari va zamonaviy interaktiv metodlar taqqoslanadi. Sharipovning fikricha, huquqiy savodxonlikni oshirish uchun pedagogik jarayonda ijtimoiy va amaliy mashg'ulotlar, rolli o'yinlar va real hayotdan misollar keltirish muhimdir. Tadqiqotda, o'quvchilarga huquqiy savodxonlikni oshirish uchun keng qamrovli yondashuvlarni qo'llash zarurligi ta'kidlanadi. Bunda huquqiy bilimlarni nafaqat darsda, balki o'quvchilarni hayotga tayyorlashda ham qo'llash zarurati ko'rsatilgan [6].

N. A. Xo'jaev o'zining 2020 yildagi maqolasida, huquqiy ta'limning jamiyatda fuqarolik ongini shakllantirishdagi o'rne va o'rta ta'lim tizimida huquqiy savodxonlikni oshirishning istiqbollari haqida batafsil ma'lumot beradi. Xo'jaevning fikricha, huquqiy ta'lim fuqarolarni qonunlarga hurmat bilan qarashga, shuningdek, huquqlarini himoya qilishga tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Xo'jaev o'z tadqiqotida o'rta ta'limda huquqiy ta'limni tashkil etishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, shu jumladan, onlayn platformalar va interaktiv vositalar yordamida huquqiy bilimlarni oshirishga doir ko'plab misollarni keltiradi [7].

Usmonov va Qodirovning 2021 yilda chiqargan ishida pedagogik yondashuvlar orqali huquqiy savodxonlikni oshirish usullari tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'qituvchilarning huquqiy ta'limni samarali o'tkazish uchun zarur bo'lgan metodik ko'nikmalari va bilimlari haqida so'z boradi. Mualliflar, huquqiy ta'limda etakchi o'qituvchilik metodlari va o'quvchilarni huquqiy savodxonlikka o'rgatishda interaktiv yondashuvlarning muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, ular o'quvchilarning huquqiy bilimlarini nazariy o'rgatishdan tashqari, amaliy mashg'ulotlar va huquqiy yordam ko'rsatishning ahamiyatini qayd etadilar. Maqolada, huquqiy savodxonlikni oshirishda guruhli ishlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish kabi metodlar ham keltirilgan [8].

Materiallar va metodlar. Tadqiqotda o'rta ta'lim muassasalarida huquqiy savodxonlikni yuksaltirishning samaradorligini o'rganish uchun turli metod va materiallardan foydalanildi. Tadqiqotda ilmiy tahlil, anketalar, intervyular, kuzatuvlar, va eksperimentlar orqali o'quvchilarning huquqiy savodxonligini oshirishning samarali yo'llari o'rganildi. Quyida tadqiqotning asosiy materiallari va metodlari taqdim etiladi. Tadqiqotning maqsadi – o'rta ta'lim muassasalarida huquqiy savodxonlikni yuksaltirishning samarali metod va vositalarini aniqlash va ularni amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini o'rganishdir. Tadqiqotning obyekti o'rta ta'lim muassasalarining o'quvchilari, o'qituvchilar va ta'lim tizimi bo'ldi.

O'rta ta'lim tizimida huquqiy savodxonlikni oshirish bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar tahlil qilindi. Shu bilan birga, huquqiy ta'limga oid o'quv dasturlari, metodik qo'llanmalar va me'yoriy hujjatlar o'rganildi. Bu tahlil huquqiy ta'limning asosiy prinsiplari va metodlarini aniqlashda yordam berdi.

O'quvchilarning huquqiy savodxonligini o'rganish uchun anketalar ishlatildi. Anketalarda o'quvchilarga huquqiy bilimlar, o'z huquqlari va majburiyatlarini tushunish darajasi, huquqiy ta'limga bo'lgan qiziqish va bu mavzudagi amaliy tajribalariga oid savollar berildi. Anketalar to'plamidan olingan ma'lumotlar statistik tahlil qilish uchun ishlatildi [9].

O'qituvchilar bilan o'rtacha 20-30 daqiqa davomida intervyular o'tkazildi. Intervyularda o'qituvchilarning huquqiy ta'limni o'tkazishdagi tajribalari, mavjud metod va yondashuvlar, hamda o'quvchilarning huquqiy savodxonligini oshirishda duch kelgan qiyinchiliklar haqida savollar berildi.

Tadqiqot davomida o'quvchilarning huquqiy savodxonligini oshirish bo'yicha o'quv darslari va amaliy mashg'ulotlar kuzatildi. Bu kuzatuvlar orqali o'qituvchilarning o'quvchilarga huquqiy bilimlarni qanday etkazishlarini va interaktiv metodlardan qanday foydalanayotganliklarini aniqlash mumkin bo'ldi [10].

O'quvchilarning huquqiy savodxonligini yuksaltirish maqsadida bir nechta eksperimentlar o'tkazildi. Eksperimentlar ikki guruh o'rtasida amalga oshirildi: birinchi guruhda huquqiy ta'lim an'anaviy usullar bilan o'tkazildi, ikkinchi guruhda esa interaktiv va amaliy usullar qo'llanildi. Eksperimentlar orqali ikki guruhning savodxonlik darajasi solishtirildi. Tadqiqotda olingan ma'lumotlar sifat jihatdan va miqdoriy jihatdan tahlil qilindi. Anketalardan olingan natijalar statistik tahlil yordamida, shu jumladan, moyillik va o'rtacha qiymatlar orqali baholandi. Intervyulardan va kuzatuvlar natijalaridan esa sifatli tahlil va taqqoslash usullari yordamida umumiy xulosalar chiqarildi. Eksperiment natijalarini tahlil qilishda o'quvchilarning bilim darajasidagi o'zgarishlar va huquqiy savodxonlikni oshirishdagi samaradorlik baholandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning maqsadi o'rta ta'lim muassasalarida huquqiy savodxonlikni yuksaltirishga qaratilgan samarali usullarni aniqlashdir. Tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar va tadqiqot usullari qo'llanildi:

1. Aqliy-tahliliy usul. Tadqiqotda o'quvchilarning huquqiy bilimlarini tahlil qilish uchun aqliy-tahliliy usul qo'llanildi. Ushbu usul yordamida, o'quvchilarning huquqiy savodxonlik darajasi aniqlanib, ularni huquqiy bilimlarni oshirishga yo'naltirilgan samarali ta'lim metodlari ishlab chiqildi. Shuningdek, turli pedagogik usullar va huquqiy ta'lim tizimlari tahlil qilindi.

2. Empirik usul. Tadqiqotda empirik usul yordamida o'rta ta'lim muassasalarida huquqiy savodxonlik darajasi bo'yicha so'rovlar va intervyular o'tkazildi. O'quvchilarning huquqiy bilimlari, huquqiy hujjatlar va qonunlarni qanday tushunishi, ulardan qanday foydalanishi va amaliyotda qo'llash darajasi o'rganildi. Shu bilan birga, o'quvchilarni huquqiy masalalar bilan qiziqtirish uchun qanday metodlar samarali ishlashi tahlil qilindi.

3. Taqqoslash usuli. O'zbekiston va boshqa davlatlar o'rtasida huquqiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan tajriba va amaliyotlar taqqoslandi. Masalan, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida o'rta ta'limda huquqiy ta'lim berishning qanday tizimi va metodlari

mavjudligi o'rganildi. Taqqoslash usuli yordamida, mavjud o'quv dasturlarini va huquqiy savodxonlikni oshirishda ishlatiladigan turli pedagogik yondashuvlarni o'rganish imkoniyatlari yaratildi.

4. Eksperiment usuli. Tadqiqotda eksperiment usuli orqali o'quvchilarda huquqiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan maxsus treninglar va mashg'ulotlar o'tkazildi. Treninglar, seminarlar, simulyatsiyalar va guruh ishlari orqali o'quvchilarning huquqiy bilimlari rivojlantirildi va ularning amaliyotda bu bilimlarni qo'llash darajasi baholandi. Ushbu eksperimentlarning samaradorligi va natijalari tahlil qilindi.

Natijalar. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchilarning huquqiy savodxonlik darajasi past. Ko'plab o'quvchilarda qonunlar, huquqiy hujjatlar, va shaxsiy huquqlarni tushunish darajasi yetarlicha yuqori emas. Ayniqsa, o'quvchilarning huquqiy bilimlari faqatgina nazariy darajada qolib, amaliyotda ularni qo'llashda qiyinchiliklar yuzaga keladi. O'quvchilarning huquqiy savodxonligini oshirishda an'anaviy ta'lim metodlaridan tashqari, innovatsion ta'lim metodlarining qo'llanilishi muhimdir. Interaktiv darslar, huquqiy rollar o'ynash, simulyatsiyalar va huquqiy muhokamalar orqali o'quvchilarni huquqiy bilimlarni amaliyotda qo'llashga o'rgatish samarali bo'ladi. Tadqiqot davomida o'quvchilar huquqiy axborot manbalarini topishda va ulardan foydalanishda qiyinchiliklarga duch kelgani aniqlandi. O'quv muassasalarida huquqiy axborotlarni taqdim etish tizimi rivojlantirilmagan. O'quvchilarga huquqiy kutubxonalar, onlayn platformalar va raqamli resurslar yordamida huquqiy bilimlarni kengaytirish zarurati paydo bo'ldi.

O'quvchilar huquqiy bilimlarni faqat darsliklardan emas, balki ijtimoiy tajriba va amaliy mashg'ulotlardan ham olishlari zarur. Shuning uchun huquqiy masalalar bo'yicha guruh ishlari, muhokamalar, jamoat ishlari va huquqiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan tadbirlar o'tkazilishi kerak. O'qituvchilarning huquqiy bilimlarini oshirish uchun maxsus treninglar va seminarlar tashkil etilishi lozim. O'qituvchilar huquqiy ta'limni samarali berish uchun o'z bilimlarini doimiy ravishda yangilab borishlari kerak. O'qituvchilarni huquqiy savodxonlikka oid malaka oshirish dasturlari ishlab chiqilishi zarur. O'quvchilarning huquqiy savodxonligini oshirishda ijtimoiy-atmosferik omillar ham muhim rol o'ynaydi. Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish, huquqiy ta'limni ommalashtirish va o'quvchilarning huquqiy masalalarda ishtirok etishlarini rag'batlantirish zarur. Tadqiqot natijalari o'quvchilarning huquqiy savodxonligini oshirish uchun yangi yondashuvlarni, metodlarni va o'quv resurslarini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatdi. Huquqiy ta'limni o'rta ta'lim muassasalarida samarali amalga oshirish uchun, birinchidan, o'quvchilarning huquqiy

bilimlarini amaliyotga aylantirish, ikkinchidan, o'quv resurslarini kengaytirish, uchinchidan, o'qituvchilarga maxsus huquqiy tayyorgarliklarni taqdim etish zarur.

Xulosa. O'rta ta'lim muassasalarida huquqiy savodxonlikni oshirish masalasi, jamiyatning rivojlanishi va fuqarolik ongining shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, huquqiy ta'lim nafaqat o'quvchilarning huquqiy bilimlarini oshirish, balki ularning jamiyatdagi adolat, tenglik va fuqarolik mas'uliyatiga bo'lgan yondashuvlarini ham o'zgartiradi. O'rta ta'lim tizimida huquqiy savodxonlikni oshirishning samarali usullari va metodlari mavjud bo'lib, ularning amalga oshirilishi o'quvchilarda huquqiy ongni shakllantirishda katta rol o'ynaydi.

Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar, huquqiy ta'limni o'quv dasturlariga kiritish, interaktiv ta'lim usullarini qo'llash, muallimlarning malakasini oshirish va huquqiy ongni shakllantirish uchun ijtimoiy loyihalar tashkil etish kabi usullarni samarali yondashuvlar sifatida ta'kidlandi. Shu bilan birga, o'quvchilarning huquqiy savodxonligini oshirishda an'anaviy ta'lim usullari bilan birgalikda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash zarurligi ta'kidlandi.

Shu o'rinda, o'rta ta'lim muassasalarida huquqiy savodxonlikni oshirishning samarali va uzluksiz tizimini yaratish, jamiyatning huquqiy ongini yuqori darajaga olib chiqishga katta hissa qo'shadi. Kelgusida huquqiy ta'limning sifatini yanada oshirish va unga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish uchun davlat va ta'lim muassasalari tomonidan keng ko'lamli choralar ko'rilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Andreeva, L. V. (2017). Teaching Legal Literacy in Secondary Schools: International Approaches. *Educational Policy Review*, 10(4), 58-63.
2. Turgunov, B. M. (2020). The Role of Civic Education in Forming Legal Consciousness. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 5(3), 22-28.
3. Ismailova, G. A. (2018). Developing Legal Awareness Among Youth in Uzbekistan. *Educational Practice and Research*, 2(5), 11-18.
4. Sadullayev, A. N. (2019). The Role of Teachers in Enhancing Legal Literacy. *Pedagogical Insights Journal*, 7(2), 44-50.
5. Karimov M. X. (2018). O'rta ta'lim tizimida huquqiy ta'lim. *Journal of Education and Law*, 2(1), 45-52.
6. Sharipov Sh. T. (2019). Yoshlarni huquqiy savodxonlikka o'rgatish metodikasi. *Uzbekistan Educational Research Journal*, 3(2), 67-73.

7. Xo'jaev N. A. (2020). Huquqiy ta'lim va uning o'rta ta'lim tizimidagi o'rni. *International Journal of Law and Education*, 1(1), 34-40.

8. Usmonov T. S., Qodirov A. Sh. (2021). Huquqiy savodxonlikni oshirishda pedagogik yondashuvlar. *Journal of Pedagogical Research*, 4(1), 22-29.

9. Madrahimov, R. T. (2021). Legal Education in Uzbekistan: Current Challenges and Prospects. *International Journal of Education and Law*, 8(1), 29-34.

10. Pirov, A. S. (2022). The Importance of Legal Literacy in Modern Education. *Uzbek Journal of Educational Research*, 6(4), 77-81.

